

WSTĘP

Głównym punktem odniesienia już siódmego tomu serii wydawniczej *Życie prywatne Polaków w XIX wieku* stały się listy¹. Rozprawy i studia zebrane w prezentowanym tomie nie mają głównego bohatera, nie skupiają się wokół konkretnego zjawiska, a ich spójnię stanowi prezentacja XIX-wiecznej rzeczywistości z perspektywy autorów kolekcji listów i zachowanych zbiorów korespondencji – zarówno tych znanych, poddanych jednak na nowo analizom i interpretacjom z innej perspektywy badawczej, jak i odkrytym w ostatnim czasie w zasobach różnych archiwów i bibliotek. Zachowana XIX-wieczna spuścizna epistolarna o charakterze prywatnym, traktowana jeszcze w połowie XX stulecia, jako źródło niestandardowe, chętniej wykorzystywana przez literaturoznawców i językoznawców², współcześnie jest częściej dostrzegana i doceniana przez środowisko historyków³, o czym świadczą chociażby wieloaspektowe artykuły zawarte w niniejszym

¹ Dotychczas ukazały się następujące tomy serii: *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Olsztyn 2013; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiety”. Polki w realiach epoki*, t. I, red. M. Korybut-Marciniak, M. Zbrzeźniak, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiety”. Polki w realiach epoki*, t. II, red. J. Kita, M. Sikorska-Kowalska, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiety”. Polki w realiach epoki*, t. III, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, M. Klempert, Łódź–Olsztyn 2014; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Świat dziecka”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2016; *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Moda i styl życia”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2017.**

² Można tu wskazać na takie pozycje jak: J. Trzynadlowski, *List i pamiętnik. Dwie formy wypowiedzi osobistej*, [w:] idem, *Małe formy literackie*, Wrocław 1977; J. Maciejewski, *List jako forma literacka*, [w:] *Sztuka pisania. O liście polskim w wieku XIX*, red. J. Sztachelska, E. Dąbrowicz, Białystok 2000; K. Cysewski, *Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad epistolografią*, „Pamiętnik Literacki” 1997, nr 1, s. 95–110. Bardzo rzeczowe podsumowanie dyskursu literaturoznawców na temat listu zob. L. Marzec, *List*, „Forum Poetyki”, lato 2015, s. 86–97 [dostęp przez: http://fp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2015/07/Lucyna_Marzec_List_lato_2015.pdf] – 12 VII 2018.

³ Zob. interesujące rozważania w niedawno opublikowanych artykułach: J. Kolbuszewska, *Korespondencja małżeńska historyka – potencjał informacyjny i propozycja odczytania (na przykładzie listów Leokadii z Mitraszewskich i Henryka Schmitta)*, [w:] *Biografistyka we współczesnych badaniach historycznych. Teoria i praktyka*, pod red. J. Kolbuszewskiej i R. Stobieckiego, Łódź 2017, s. 105–118; L. Michalska-Bracha, *(Auto)biograficzne konteksty badań*

tomie. Dla badacza listy są dosyć trudnym materiałem źródłowym. Trzeba je zrozumieć, a to nie znaczy tylko odczytać. Ludzie pisali wszak o sprawach dla nich znanych, ale nieraz obcych dla nas. Trzeba więc podczas analizy wczuć się w ich mentalność, nieraz tak już odległą od naszej. Nierzadko dla ich zrozumienia potrzebna jest znajomość kontekstu.

Prezentowana monografia ma charakter interdyscyplinarny – znajdujemy w niej różne ujęcia metodologiczne odnośnie wybranych źródeł osobistych – listów i plasuje się na styku badań historycznych i literaturoznawczych, a nawet socjologicznych. Różnorodność metod i ujęć „prywatnych światów zamkniętych w listach” daje w efekcie monografię inspirującą, pogłębiającą biografistykę, wzbogacającą wiedzę o tle epoki, pobudzającą do dalszych badań nad społeczeństwem polskim XIX stulecia.

Epistolografia obok memuarów stanowi jedno z podstawowych źródeł do badań życia prywatnego XIX-wiecznego społeczeństwa. Źródła tego typu określane są coraz częściej pojęciem egodokumenty, a łączy je tzw. „Ja” piszącego. Roman Ziemand, listy wspólnie z dziennikami i pamiętnikami, określa wspólnym terminem „literatury dokumentu osobistego”, która „składa się z dwóch kosmosów: świata pisania o sobie wprost i świata naocznego świadectwa”⁴. Funkcja listów pisanych w minionych czasach odgrywała znacznie większą rolę niż obecnie, kiedy faktycznie sztuka epistolarna zaczyna podupadać. List był „rozmową na odległość, w którym słowo pisane zastępowało bezpośrednią rozmowę”⁵. W przeszłości niejednokrotnie listy przechowywane były latami, nierzadko przechodząc w postaci całych zbiorów do publicznych archiwów i bibliotek. Pomimo strat i zniszczeń spowodowanych burzliwymi dziejami zachowało się ich na szczęście немало.

Korespondencja, jako jedna z głównych form komunikacji społecznej w XIX stuleciu odzwierciedla bogate doświadczenie życia osobistego jednostki, świata, w którym funkcjonował, realiów codziennej egzystencji oraz mentalności. Listy stanowią przede wszystkim świadectwo przelotnych momentów życia, ale dokumentują również doniosłe fakty historyczne z perspektywy obserwatora pozostającego w oddziaływaniu wydarzeń. Zawsze będą przyjmować perspektywę indywidualną, kształtowaną przez wpływy kulturowe, wzorce wychowawcze, status materialny, najbliższe środowisko, osobiste doświadczenia, grupę społeczną, stan psychiczny

nad listami polskiej emigracji we Francji w II połowie XIX wieku – spuścizna Józefa Gałęzowskiego (1833–1916), [w:] Biografistyka we współczesnych..., s. 119–130.

⁴ R. Ziemand, *Diarysta Stefan Ż.*, Warszawa 1990, s. 17.

⁵ S. Burkot, *Listy Józefa Ignacego Kraszewskiego do Władysława Chodźkiewicza, [w:] Sztuka pisania. O liście polskim w wieku XIX*, red. J. Sztachelska i E. Dąbrowicz, Białystok 2000, s. 181–182.

autora. Korespondencja prywatna, którą Ignacy Piotr Legatowicz zalicza do kategorii rozmowy na odległość (rozmowy nieprzytomnych)⁶, w odróżnieniu od korespondencji oficjalnej, urzędowej, listów otwartych (publikowanych na łamach czasopism i jako druki ulotne), listów dyplomatycznych, pasterskich, powieści epistolarnych, listów poetyckich, była przez badaczy eksplorowana znacznie rzadziej. A właśnie listy prywatne (przyjacielskie i rodzinne) stanowią źródło, najlepiej przybliżające realia epoki, sposoby myślenia, zainteresowania, oceny rzeczywistości. Bywały one, szczególnie w dobie zaborów i panującej wówczas cenzury, również miejscem wyrażania poglądów i głosem w dyskusji. W tej kategorii listu, jak zauważa Ignacy Piotr Legatowicz:

*[...] człowiek pokazuje się takim jakim jest w istocie samej: on tu śmiało powstaje na srogość tyrana, narzeka na nierząd kraju, na rozwolnione obyczaje, a nie lękając się kary, daje swe zdanie, uwagi i zdrowe rady jak złemu zapobiec i co z niedania wczesnej tamy wyniknąć może. W takich listach pospolicie charakter monarchów, urzędników, obywatelów, słowem różnych stanów ludzi widzi się jak we zwierciadle [...]. W takich listach [...] opisują się rozmaite zdarzenia, interesa domowego w prywatnym stanie ludzi pożycia i przyjacielskie zabawy [...]*⁷.

Autorzy listów pozwalają się zbliżyć do siebie, do swojego intymnego pojmowania świata. Umożliwiają skrócić dystans do człowieka z przeszłości, poznać jego osobowość, uwarunkowania podejmowanych decyzji i ferowanych ocen, wnikać w jego myśli, życie codzienne i intymne. Analiza korespondencji prywatnej nosi znamiona podsłuchiwania rozmów z przeszłości, które kapitałnie odwzorowują nastroje społeczne. To, czego nie doszukamy się w dokumentach oficjalnych, można niejako „podsłuchać” w epistołach. Należy jednak podkreślić, że te dokumenty intymne, które choć w większym stopniu odsłaniają charakter autorów i szczegóły doświadczanej przez nich codzienności, posiadają dla badaczy liczne mankamenty. Zdecydowanie trudniej odczytać z nich zjawiska i procesy społeczne. Niejednokrotnie rozproszenie zbioru utrudnia badaczom odtworzenie spójnego obrazu przeszłości, zaś scalanie korespondencji wiąże się ze żmudnymi i czasochłonnymi poszukiwaniami. W przypadku listów postaci drugoplanowych, pozostających poza głównym kręgiem animatorów kultury, mężów stanu, wybitnych społeczników, spotykamy się jeszcze z innym ograniczeniem – odtworzenie szczegółów biograficznych bohaterów listów trafia często na barierę – niedostatek materiałów źródłowych różnej proveniencji – i wymaga od

⁶ I.P. Legatowicz, *Rozprawa o listach*, Wilno 1817, s. 2.

⁷ Ibidem, s. 2–3.

badacza dużej wytrwałości w odtwarzaniu biografii ich autorów, adresatów, kręgów rodzinnych i towarzyskich, przypomina tym samym niejednokrotnie układanie puzzli.

Jak zauważa Stefania Skwarczyńska, związek listu z empirią jest niepodważalny:

List jest częstką życia. Powstaje na płaszczyźnie życia, w bezpośrednim z nim związku. [...] ma linię swej życiowej, praktycznej celowości [...], jego ambicją jest skuteczność [...]. List na tle życia nie jest celem, lecz środkiem. Relacja pomiędzy listem a życiem, które przezeń przepływa jest rozmaita. Raz jest on receptorem fal życiowych [...], może być wyraźnym argumentem życia, aktem życia⁸.

Prywatna epistolografia to przede wszystkim dokumentacja życia prywatnego jednostki i jej kręgu, która oswaja przeszłą rzeczywistość, pozwala się w niej zanurzyć. Sięganie po nią zdaje się być obowiązkiem badaczy przeszłości.

Spuścizna korespondencji prywatnej Polaków w epoce rozbiorów, zachowana w archiwach i bibliotekach oraz prywatnych kolekcjach, ciągle odślania przed badaczami swoje bogactwo, a historycy, co napawa optymizmem, coraz częściej po nią sięgają. Na rynku wydawniczym pojawiają się wartościowe edycje kolekcji listów i dialogów korespondencyjnych⁹. Badacze również coraz częściej wykorzystują zbiory prywatnej korespondencji w celu uwzględnienia kontekstu kulturowego, historycznego, pokoleniowego postaci znanych¹⁰, czy uchwycenia problemu tożsamości i zbiorowych doświadczeń pokoleń¹¹.

Niniejsza monografia wieloautorska jest pokłosiem ustaleń badaczy z dziewięciu ośrodków naukowych i muzealnych w kraju (Łodzi, Olsztyna, Warszawy, Poznania, Rzeszowa, Opola, Częstochowy, Kórnik, Opinogóra), uczestników V sesji naukowej pt. *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*.

⁸ S. Skwarczyńska, *Teoria listu*, na podstawie lwowskiego pierwodruku oprac. E. Feliksiak i M. Leś, Białystok 2006, s. 29–30.

⁹ Warto chociażby zwrócić uwagę na kilka ostatnio opublikowanych zbiorów korespondencji różnego typu (ludzi znanych i znaczących oraz tych mniej znanych, wręcz niemal anonimowych, z tzw. drugiego planu): *Stefan Kieniewicz – Henryk Wereszycki. Korespondencja z lat 1947–1990*, wstęp i oprac. E. Orman, Kraków 2013; *Jerzy Giedroyc, Zdzisław Najder, Listy 1957–1985*, oprac., przypisami i wstępem opatrzył R. Habielski, Warszawa 2014; *Nieznane listy z Ziem Zabrzanych*, red. S. Wiech, t. III, Kielce 2016, *Ziemianka w XIX-wiecznym kurorcie. Listy Stefani z Lemańskich Rzewuskiej do męża z pobyty w zagranicznych uzdrowiskach*, wstęp i oprac. J. Kita i U. Klemba, Łódź 2017.

¹⁰ Tytułem przykładu: J. Kolbuszewska, *Tadeusz Korzon (1839–1918). Między codziennością, nauką a służbą narodowi*, Łódź 2011.

¹¹ Zob. np. J. Borowczyk, *Zesłane pokolenie. Filomaci w Rosji (1824–1870)*, Poznań 2014.

Prywatne światy zamknięte w listach, która miała miejsce w Olsztynie w dniach 21–22 września 2017 roku¹². W publikacji autorzy, reprezentujący różne subdyscypliny historii oraz literaturoznawstwa, podjęli refleksję nad sposobami kreowania XIX-wiecznej rzeczywistości z perspektywy autorów listów odgrywających odmienne role społeczne, pochodzących z różnych warstw i środowisk, znajdujących się w różnorodnych sytuacjach życiowych. Autorami listów stanowiących podstawę źródłową poszczególnych tekstów były zarówno znane i cenione postacie, jak również tzw. bohaterowie drugiego planu. Artykuły, w przeważającej części, ukazują bogactwo ukryte w codzienności przeżywanej, doświadczanej i opisywanej w zachowanych epistołach, zarówno tych, które zostały opracowane i opublikowane, jak i ze zbiorów pozostających nadal w rękopisach. Autorzy podjęli również bardziej teoretyczne rozważania pochylając się nad problematyką epistolarnych konwencji (Iwona Maciejewska) czy też XIX-wiecznej *ars epistolandi* (Kinga Raińska). Teksty odsłaniają realia egzystencji Polaków w różnych częściach Europy i świata – poprzez korespondencję prywatną poznajemy doświadczenia diaspory polskiej w Anglii (Krzysztof Marchlewicz), kapelanów polskich powstań narodowych przebywających na emigracji we Francji, Anglii i Stanach Zjednoczonych (Jerzy Kuzicki), losy chłopskich emigrantów z ziem polskich do Ameryki z okresu tzw. „gorączki brazylijskiej” (Jarosław Kita). Korespondencja stała się podstawą ukazania stosunku Elizy Orzeszkowej do Rosji i narodu rosyjskiego (Roman Jurkowski). Kondycja, realia egzystencji, problemy dnia codziennego polskich kobiet znalazły miejsce w artykułach Jolanty Załęczny i Marii Korybut-Marciniak. Prywatna sfera osób publicznych została podjęta przez Martę Sikorską-Kowalską, która odsłania okruciny życia intymnego Józefa Piłsudskiego w latach Wielkiej Wojny. Od strony intymności poznajemy również wielce znane postacie – Władysława Reymonta (Agnieszka Wojcieszek), Zygmunta Krasińskiego (Wojciech Górczyk) i Kazimierza Bartoszewicza (Ilona Florczak). Relacje rodzinne Tytusa Działyńskiego odkrywa artykuł Edyty Bątkiewicz-Szymanowskiej, zaś relacje rodzinne Zygmunta Krasińskiego odnajdziemy w tekście Aldony Łyszkowskiej. Prywatne życie rodziny Curie z naciskiem na ich stosunek do sportu ukazuje Anna Śmiechowicz. Wątek uczuciowy Stanisława Grabowskiego do Ludwiki Ostrowskiej, zamożnej ziemianki z Maluszyna, dominuje w artykule Karoliny Studnickiej-Mariańczyk. Natomiast aspekty życia małżeńskiego, pojawiające się w korespondencji rozdzielonej przez ciężką i nieule-

¹² Zob. sprawozdanie z konferencji: Ł. Biały, *Sprawozdanie z V Ogólnopolskiej Sesji Naukowej pt. „Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Prywatne światy zamknięte w listach, Olsztyn, 21–22 września 2017 r.”*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku”, t. XVII, 2017, s. 223–227.

czalną chorobę żony, ziemiańskiej rodziny Stefanii z Lemańskich i Wacława Rzewuskich, przybliżyła Urszula Klemba. W monografii podjęto jeszcze dwa inne interesujące wątki przeanalizowane w oparciu o korespondencję. Jolanta Kowalik starała się odtworzyć obraz Warszawy z drugiej połowy XIX stulecia poprzez analizę korespondencji nadsyłanych do znanej petersburskiej gazety. Z kolei problem przydatności korespondencji filomackiej do badań nad historią związków młodzieży akademickiej podjęła Elżbieta Klimus.

Redaktorzy zdają sobie sprawę z faktu, iż zakres zagadnień poruszanych w monografii nie wyczerpuje problematyki badawczej, a różnorodność tematyczna tomu i oryginalność ujęć badawczych jest świadectwem bogactwa przestrzeni ukrytej w listach prywatnych. Zarówno eksploracja źródłowa, jak i pogłębione studia nad epistołami epoki gwarantują rozszerzenie pola badawczego nad społeczeństwem polskim w XIX wieku oraz włączenie do krwioobiegu interpretacyjnego nowych zagadnień. Służą temu również pytania badawcze stawiane przez autorów poszczególnych rozdziałów monografii, które mogą być właśnie inspiracją do podejmowania kolejnych interesujących tematów.

Jarosław Kita
Maria Korybut-Marciniak